

Vladimir Ilić¹ Odeljenje za sociologiju, Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

NEKA PITANJA U VEZI SA OBRADOM I ANALIZOM PODATAKA DOBIJENIH POSMATRANJEM²

Apstrakt: U tekstu se razmatraju problemi analize i obrade podataka dobijenih učesničkim i ne-učesničkim posmatranjem. Razmatraju se problemi odabira linearnog sleda ili sekvencijalne analize pri planiranju obrade prikupljene građe. Pokazuje se uticaj prirode predmeta nauka iz kojih su došla ova rešenja (psihologije, odnosno sociologije i antropologije) na njihov izbor i preferirani način planiranja obrade i analize podataka dobijenih posmatranjem u društvenim naukama. U slučaju podataka u kvalitativnom obliku naglasak se stavlja na razmatranje podsticaja proizašlih iz razvijanja metoda slučaja i semiotičke analize. Naročita pažnja posvećuje se analitičkoj indukciji. Poseban odeljak napisa posvećen je razmatranju mogućnosti primene statistike i kvazi-statistike pri analizi podataka dobijenih posmatranjem. Na kraju teksta obraća se pažnja na mogućnost postizanja opšteg teorijskog znanja preko obrade i analize podataka dobijenih preko posmatranja i iz komplementarnih izvora.

Ključne reči: posmatranje, obrada podataka, analiza, analitička indukcija, sekvencijalna analiza, kvazi-statistika.

Postupci za prikupljanje podataka i postupci za analizu uzročnih odnosa međusobno su odvojeni; na njihovu epistemološku autonomiju ne utiče činjenica da je prikupljanje podataka u teorijskim naukama najčešće usmeravano pretpostavkama o uzročnim odnosima. Jednostavno rečeno, posmatranje, različiti oblici ankete i razgovora, kao i neki drugi načini prikupljanja podataka, spadaju u jednu grupu postupaka; eksperiment, uporedni metod, multivarijantna analiza, funkcionalna analiza, pripadaju drugom području metodo-

---

¹ vilic@f.bg.ac.rs

² Tekst je deo projekta "Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri" ev. broj 179035, kojeg finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

logije. Na ovu podelu ne utiče činjenica da neki postupci u sebi sjedinjuju i stvaranje evidencije i proveravanje pretpostavki o uzročnim odnosima.³

Obrada i analiza podataka predstavljaju (po sebi se razume više na metodološkoj nego na praktičnoj ravni) relativno kontinuiran skup postupaka. Pri tom ne treba zanemariti da su sekvencijalna analiza i utemeljena teorija i ovde donele promene. Psiholozi se, s obzirom na predmet svoje nauke, više drže linearnog sleda. N. Havelka, B. Kuzmanović i D. Popadić ovako pišu o tome: "Kada je istraživanje realizovano istraživač raspolaže sa empirijskim materijalom koji je planirao da prikupi. Taj empirijski materijal može biti u formi protokola – zapisnika posmatranja ili zapisnika intervju, a najčešće je u formi popunjenih upitnika i/ili drugih tehnika papir – olovka. Prvi zadatak istraživača je da pregleda sav empirijski materijal kako bi utvrdio da li je potpun, da ga sredi po redosledu pristizanja, po saradnicima koji su ga prikupili, po teritorijalnim jedinicama ili prirodnim grupama u kojim je materijal dobijen. Tako sreden materijal se numeriše, kako bi svaka jedinica ispitivanja odnosno svaki ispitanik imao svoj identifikacioni broj i trajno mesto u bazi podataka. Drugi korak je artikulisanje podataka, njihovo kodiranje i unošenje u bazu primarnih podataka. U upitnicima i protokolima se delom nalazi sasvim "sirov" materijal, kao što su npr. slobodni odgovori ispitanika na tzv. "otvorena pitanja", deskriptivni zapisi ispitivača, zapisi o zapažanjima i sl. Iz tog materijala analizom sadržaja najpre valja definisati varijable na koje se odnosi, zatim modalitete na svakoj od tih varijabli i izvršiti kodiranje svake varijable za svakog ispitanika. To je važan proces, jer se njime artikulišu primarni podaci koji zajedno sa dugim primarnim podacima ulaze u dalju obradu. Zavisno od definicije pojedinih varijabli, vrste korišćenih instrumenata i plana obrade, iz primarnih podataka se mogu izvoditi podaci o složenim varijablama, kao što su npr. skorovi na skalama i testovima. Treći korak je realizacija plana obrade." (Havelka, Kuzmanović, Popadić, 1998: 77)

Ovo sve važi i van disciplinarnog područja psihologije, pogotovo ukoliko se primenjuje hipotetičko-deduktivni pristup istraživanju, koji se, u slučaju posmatranja, uglavnom vezuje za njegove ne-učesničke oblike. Kad je u pitanju učesničko posmatranje, u veoma uticajnom zborniku kojeg su uredili Denzin i Lincoln prihvata se još od R. Golda zastupana teza da između prikupljanja i obrade podataka mora da postoji diskontinuitet; naime, prema Goldu, kao i prema nama savremenim sociološkim i antropološkim metodolozima, kod potpunog učestvovanja posmatrači mogu da igraju svoje uloge tako uspešno da će oni *go native* i da će prestati da prikupljaju opservacije. Stoga i Gold, kao i metodolozi koji su saradjivali sa Denzin i Lincoln, preporučuju "snažan" prekid s terenskim radom, kako bi se mogli promisliti i analizirati prikupljeni

---

³ Najpoznatiji među ovima su, svakako, metod slučaja i biografski metod. (Vid. više u Bogdanović, 1993; Kovačević, Antonijević, Trebješanin, 2013)

podaci. (Denzin, Lincoln, 1998: 81) Naravno, ovakvo rešenje vuče svoje korene od Malinowskog; sekvencijalna analiza nije nova stvar. Treba samo primećivati da se ona ne mora vezivati za one oblike posmatranja koji uključuju veću meru učestvovanja.⁴

Uticao zabeležaka na proceduru

Naime, protivno onome što piše u velikoj većini savremenih metodoloških zbornika, priručnika i udžbenika, i učesničko, a ne samo ne-učesničko, posmatranje, može biti sistematsko. L. Humphreys je u svom učesničkom posmatranju homoseksualnog ponašanja u SAD koristio ne samo *fieldnotes*, nego i standardizovane protokole posmatranja. (Humphreys, 1970; cf. Ilić, 2014b) Denzin, Lincoln i njihovi saradnici primećuju da je Humphreys sve delove protokola posmatranja, osim njegove deskriptivne sekcije, popunjavao u svom u blizini parkiranom automobilu, a deskriptivni deo kad bi se vratio u kancelariju. Prihvataju Humphreysovu procenu da takav način beleženja omogućuje validnost prikupljenih podataka, kao i da dopušta replikaciju primenjene procedure u narednim uporednim studijama, pošto se jedan broj varijabli nalazi pod kontrolom. (Denzin, Lincoln, 1998: 172)

Kod nas je pisano da, za razliku od posmatračkog dnevnika, protokola, *fieldnotes*, *mental notes* i *sketch notes*, *methodological notes* i *analytic(al) notes* u metodološkom pogledu spadaju u kasnije faze stvaranja iskustvene evidencije dobijene posmatranjem. (Ilić, 2014b) Prema savremenim metodolozima, *methodological notes* ne služe nužno omogućavanju replikacije istraživanja. (Denzin, Lincoln, 1998: 172) Glavni cilj metodoloških zabeležki, u skladu sa ovakvim shvatanjem, jeste da podstaknu refleksivnost i samo-analizu istraživača za vreme procesa istraživanja, što je jedan pristup ("kvalitativni metodolozima" pišu: procedura) koji su u osnovi primenjivali socijalni antropolozi poput Malinowskog, mada donekle akcentovan postmodernističkim htenjima. (*Ibid*: 173) Drugim rečima, uz pomoć *methodological notes* posmatrači mogu da razmatraju postupke koje su primenili i da razmišljaju o načinima na koje bi oni mogli da budu izmenjeni ili prilagođeni zahtevima primene u nekim posebnim posmatranim sredinama.

A kad su u pitanju *analytic(al) notes*, metodolozima okupljeni oko Denzina i Lincolna tretiraju ih kao zabeležke koje služe pripremi preliminarnih analiza. One, kako oni pišu, mogu da uključuju preliminarna pitanja i hipoteze. Neki metodolozima su proces javljanja ideja iz samih podataka (ovo treba shvatiti uslovno: neophodna je teorijska senzibilnost na koju je upućivao Merton da bi

---

⁴ C.W. Mills je u Dodatku *Sociološkoj mašti* pokazao mogućnost primene sekvencijalne analize u različitim vrstama empirijskih studija, ali i u teorijskim istraživanjima.

se ideje "javile") delili na tri faze: prvo, grubo testiranje pretpostavki u "da – ne" obliku; drugo, rad sa negativno izraženim hipotezama; i treće, rad sa sirovim modelima. (*Ibid*: 174) Na sličan način su tvorci utemeljene teorije ohrabivali posmatrača da se prilikom obrade podataka oslanjaju na evidenciju kao na direktivno sredstvo. Glazer i Strauss su, za razliku od empiristički orijentisanih pristalica jednostrane "kvalitativne metodologije", veći značaj pridavali podsticajima koji dolaze od analitičkih *memos*, nego onima koji imaju bar potencijalni izvor u *fieldnotes*. U samoj stvari, *memos* su, nezavisno da li nastaju tokom posmatranja ili na kraju dana terenskog rada, skup pojmova i (polu)svesno formulisanih hipoteza o opaženom, ali i o mogućim načinima njegove obrade i analize. Ovo se, takođe, nalazi na tragu Malinowskog, ali je konkretizovano na istraživačko-tehničkom planu i situirano u zahtevniji okvir utemeljene teorije.

Naučnici okupljeni oko Denzina i Lincoln, i pored svog nedvosmislenog naganjanja empirizmu, posvetili su zasluženu pažnju Macintyreinom i Glaserovom pokušaju da ustanove proceduru za obradu podataka dobijenih posmatranjem. (*Ibid*: 177-178) Procedura se sastoji od sedam koraka. U toku prvog konstruišu se liste istraživačkih problema, pojmova i indicija pre terenskog rada. Druga faza podrazumeva kodiranje u toku terenskog rada.⁵ Posle ove faze, rezultati posmatranja moraju da omoguće poređenje među kategorijama. Istovremeno, nove kategorije nastaju iz novih koncepata i tema koje, sa svoje strane, izrastaju iz podataka. Treća faza podrazumeva kodiranje preostalog materijala na kraju istraživanja, kada se svi podaci nanovo iščitavaju: kako primećuje niz metodologa, ovde se mogu povezati različiti tipovi materijala, *fieldnotes*, transkripata itd. Četvrta faza, prema Macintyre, podrazumeva organizovanje materijala, a peta vraćanje podataka "u sistem", da bi se locirali podaci relevantni za identifikovane teme. Šesta faza procedure oslanja se na Lazarsfeldovu kvazi-statistiku, i sadrži izlaganje frekvencija i distribucija tema, a sedma ispitivanje odnosa između glavnih tema i teorijskih pitanja. (Macintyre, 2004/1980)

Kada se ocrtna procedura uporedi sa onom koju je sugerisao V. Milić, vidi se znatno veća otvorenost prema sugestijama koje teorijski senzibilisan pogled dobija iz prikupljenih podataka. Najkraće rečeno, Milić je razlikovao tri faze u stvaranju iskustvene evidencije: u prvu je spadalo prikupljanje izvornih obaveštenja, druga se usredsređivala na izdvajanje određenih obaveštenja i njihovo pretvaranje u naučne podatke pomoću klasifikacija i merila, dok je treća faza bila sintetičke prirode, pošto je uključivala sređivanje podataka, njihovo ukrštanje i izvođenje opisnih uopštavanja. (Milić, 1978: 399-402) Vidljivo je da su i utemeljena teorija i zahtevi zagovornika kvalitativnog pristupa

---

⁵ Ovde je najviše doprineo Glaser. (Glaser, 1965).

u sociologiji povećali mogućnost uticaja evidencije (odnosno: podsticaja pro-nađenih u evidenciji) za usmeravanje obrade i analize podataka.⁶

Potrebno je dalje razmotriti kako se takozvana kvalitativna metodologija odnosi prema pitanjima vezanim za obradu i analizu podataka dobijenih posmatranjem.

Kvalitativni pristup obradi i analizi podataka dobijenih posmatranjem

W. L. Nauman, uticajan savremeni predstavnik pomenute orijentacije, smatra da "kvalitativni istraživač ne traga za univerzalnim zakonima", nego razvija objašnjenja i uopštavanja bliska konkretnim podacima i kontekstima. Prema ovom autoru, "kvalitativni istraživač" obično koristi manje apstraktnu teoriju nižeg nivoa, utemeljenu u konkretnim detaljima. Njena "objašnjenja" su bogata detaljima, daju realističku sliku socijalnog života i njegovo razumevanje, pre nego što testiraju uzročne hipoteze". (Nauman, 2006: 459) Stroži filozofskonaučni usmeren čitalac mogao bi se upitati o kakvim je objašnjenjima ovde uopšte reč. Nauman za svaki slučaj zadržava odstupnicu, pišući da "ponekad mogu da budu i kauzalna objašnjenja". Ipak, prema njegovoj proceni, kvalitativna objašnjenja mogu biti uveliko neverovatna ili plauzibilna. Naime, istraživač pribavlja evidenciju koja ih podržava, da bi eliminisao neka teorijska objašnjenja iz razmatranja, a uvećao prihvatljivost drugih. Stoga, prema Naumanu, podaci mogu da podrže više od jednog objašnjenja, ali *sva* objašnjenja neće biti konzistentna sa njima. Pri tom se kauzalni argumenti snaže pomoću utvrđivanja vremenskog redosleda javljanja činilaca sa determinističkim dejstvom. (*Ibid*)

Svojevremeno je u našoj literaturi ukazano da su autori koji su razvijali metod slučaja, a ne posmatranje, pomenutom metodu pridavali veću snagu na planu postizanja naučnih objašnjenja, budući da on ima veću vremensku dubinu, dok je posmatranje vezano za aktuelnu vremensku ravan. (Bogdanović, 1993; Ilić, 2013) R. K. Yin, jedan od najznačajnijih autora koji su pisali o metodi slučaja, u ovom pogledu razlikuje tri opšte strategije: prvo, oslanjanje na teorijske pretpostavke; drugo, razmišljanje o rivalskim objašnjenjima, što može, ali ne mora biti povezano sa prvom strategijom; napokon, kao treću generalnu analitičku strategiju Yin vidi razvijanje deskriptivnog okvira, što se primenjuje kada se ne mogu koristiti prve dve strategije. Ovu strategiju, prema

---

⁶ Pri tom bi bilo posve pogrešno ako bi se u zamisli V. Milića tražilo zanemarivanje uticaja koji empirijsko istraživanje vrši na teoriju. O tome govori i poglavlje njegove navedene knjige o odnosu teorije i istraživanja, kao i opširan odeljak o sekvencijalnoj analizi u poglavlju posvećenom posmatranju kao istraživačkom postupku. Uticaje R. K. Mertona i H. Zetterberga na nastanak Milićeve metodološke zamisli vredelo bi posebno ispitati.

njegovim rečima, klasično izražava struktura studije *Middletown*. Ali, u celini uzev, Yin smatra da je "najbolja priprema za izvođenje studije slučaja imati opštu analitičku strategiju". (Yin, 2003: 115)

Yin do svog shvatanja o postizanju objašnjenja dolazi kroz konkretizovanje specifičnih strategija analiziranja evidencije prikupljene studijom slučaja (što je najčešće sinonim za metod slučaja; cf. Bogdanović, 1993). Pri tom misli na: 1. poklapanje obrazaca; 2. izgradnju objašnjenja; 3. analizu vremenskih serija; 4. logičke modele; i 5. *cross-case* sintezu. (Yin, 2003: 109) Ovde se radi o postupcima iz poodmaklog razdoblja u obradi podataka; postoji poklapanje sa Milićevom trećom fazom u stvaranju iskustvene evidencije. Kvalitativni pristup slabije je vidljiv nego u slučaju prikazane procedure za analizu evidencije dobijene posmatranjem, kakvu su zagovarali Glaser i Macintyre. S druge strane, analiza podataka u kvalitativnom obliku (ako se izuzmu sekvencijalna analiza i utemeljena teorija) dugo je bila zapostavljena, sve do pronalaska statističkih paketa kakvi su CAQDAS,⁷ NUD*IST ili *Etnograph*. (Cf. Ilić, 2004) Yin se opširno oslanja na rešenja koja su ponudili Miles i Huberman. (Miles, Huberman, 1994)⁸ Naime, Yin primećuje da pomenuti pisci koriste ili sugerišu stvaranje matrica kategorija i situiranje evidencije u njih, stvaranje grafika, tabeliranje frekvencija različitih događaja, situiranje obaveštenja u hronološki red ili upotrebu drugih vremenskih shema. (Yin, 2003: 111) On, takođe, navodi i napore različitih autora da pridaju numeričke forme podacima dobijenim primenom metoda (tj. studije) slučaja, kao i upotrebu statističkih tehnika. Vidljivo je, i ujedno i najvažnije, da se sve pomenuto može primenjivati i prilikom obrade i analize građe prikupljene posmatranjem.

Podaci dobijeni ne-učesničkim posmatranjem

Obrada podataka dobijenih ne-učesničkim posmatranjem po prirodi stvari mnogo se više zasniva na rešenjima razvijenim u okviru psihologije, nego na onima proizašlim iz antropologije. Rešenje R.F. Balesa ostaje u mnogo čemu inspirativno, kada se radi o doprinosima koje je pružila sociologija. (Bales, 1950/ 2009; cf. Ilić, 2014a) Neke Balesove solucije su, razumljivo, promenjene: S. Poole i J. Folger u svom prevrednovanju Balesove zamisli prave razliku između kategorija analize podataka dobijenih sistematskim posmatranjem u zavisnosti od stepena uključivanja posmatrača. Kod Balesa je posmatrač bio strogo pasivan. (Poole, Folger, 2009: 83) Poole i Folger pohvalno pišu o Balesovom zahtevu da koderi – posmatrači kodiraju tako što će voditi računa o tonome što

---

⁷ CAQDAS je skraćenica za *computer-assisted qualitative data analysis*, koju su prvi upotreбили R. Lee i N. Fielding 1991. (Lee, Fielding, 1991; cf. Ilić, 2004)

⁸Cf. opširan komentar na osnovu ranijeg izdanja ove knjige u: Bogdanović, 1993.

je prethodilo posmatranom (i kodiranom) vremenskom intervalu. Savremeni komentatori smatraju da je Bales ovim sačuvao kodiranje u kontekstu, istovremeno obezbeđujući relativnu naučnu trajnost svojoj zamisli. (*Ibid*: 44)

Za Balesovo posmatranje malih grupa često se, opravdano, piše da je nastalo pod uticajem Parsonsove teorije društvenog delanja. Ponekad se, međutim, zapostavlja uticaj G. H. Meada. Male grupe su sačinjene od osoba koje su u interakciji licem u lice. Prilikom njihovog posmatranja analiza je inkluzivna i neprekidna. Inkluzivna je, prema Balesovom mišljenju, stoga što svaki tip ponašanja može biti klasifikovan u jednu od pozitivno definisanih kategorija. Ona je neprekidna zato što posmatrač klasifikuje svaki akt koji može da opazi. (Bales, 1950/ 2009: 77) Ovde nema uzorkovanja, vremenski obuhvat posmatranog je potpun, mada Bales ne poriče da posmatrana komunikacija i opažavano izražavanje ne moraju da se svode na po jedan akt, nego i na duže kontekste primene. (*Ibid*: 79) Izjednačavajući opaženi čin sa jednom interakcijom ili *item*-om, Bales, ne odveć precizno, izjednačava jedinice analize sa jedinicama posmatranja. Ovo ne proizvodi ozbiljne posledice pri posmatranju malih grupa; da se radi o sistematskom posmatranju kompleksnijih celina ili događaja, razlika bi bila značajnija. S druge strane, izjednačavanje jedinica posmatranja sa jedinicama kodiranja (i analize) ne povećava samo sistematičnost, nego i preciznost posmatranja. Važno je podsetiti da posmatranje u okviru ove zamisli ne svodi interakciju na verbalne iskaze, nego opažanje uključuje i facialne izraze, gestove i druge neverbalne činove različitih vrsta. (*Ibid*: 80) Snimanje se izvodi uz svetlosno upozorenje na svaki navršeni minut, da bi posmatrač mogao da vremenski locira čin. Prema Balesu, posmatrač preuzima ulogu "generalizovanog drugog" u svom nastojanju da protumači značenje opaženog. (*Ibid*: 83) Ovde je vidljiviji pomenuti uticaj G.H.Meada nego onovremene socijalne antropologije.

Antropolozi su imali svoja rešenja. Među ovima Vidich pominje Kluckhohnova " odlična istraživanja" Navaho Indijanaca, ali i mnogo više istraživanja Kluckhohnovih učenika, koja su bila izvođena pod njegovom supervizijom. Ovih nekoliko tuceta posmatrača imali su svoje probleme u vezi sa kodifikacijom, klasifikacijom i kontrolom. Stoga su, prema Vidichevoj oceni, "Navaho files" napravili svojevrstu distancu između materijala i etnologa i stvorili otuđenost samog posmatrača prema materijalu koji je prikupio. (Vidich, 1965: LXXII-LXXIII) S druge strane, sekvencijalna analiza, kao način povećavanja sistematičnosti posmatranja kompleksnijih grupa i zajednica, predstavlja neprolazni doprinos antropologije ne samo humanističkim, nego i društvenim naukama.⁹

---

⁹ R. Sanjek kao pisac odrednice *Etnography* u mnogo navođenoj *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* ne propušta da snažno afirmiše sekvencijalnu analizu i prebistano menjanje istraživanih predmeta na terenu. (Sanjek,2002: 295-302)

Neki tehnički problemi pri obradi i analizi podataka

S. Branković sažeto upućuje na osnovni tok analize: "svaka analiza počinje navođenjem osnovnih podataka o istraživanju: vreme, mesto, trajanje, cilj istraživanja, osnovne definicije, opis posmatrane populacije, način na koji je odabrano ono što će se posmatrati (ako je odabran uzorak, opisati i obrazložiti način izbora)". (Branković, 2009: 188) Tome, po njegovim rečima, "sledi tipologizacija posmatrane pojave: koji su tipični elementi pojave, obrasci ponašanja, način govora..."¹⁰ (*Ibid*: 189)

No, opis i tipologizacija usmereni su prethodnim, izričitim ili implicitnim, pretpostavkama, neprestanim zaključivanjem, a svakako i ciljem istraživanja. S. Fajgelj upozorava da "čovjek ne može da ne zaključuje. Iz toga sledi da će on zaključivati i onda kada nema dovoljno podataka i kada postoji velika verovatnoća greške.". (Fajgelj, 2005: 315) Ovo nije nužno hendikep: za Fajgelja je "osnovni merni instrument u posmatranju *posmatrač*. Ta karakteristika bitno određuje mesto posmatranja u lepezi naučnih metoda. Posmatrač je istovremeno glavna prednost i glavni nedostatak posmatranja kao metode prikupljanja podataka. Glavna prednost je u tome što on kao rezultat posmatranja *beleži svoje zaključke o tome šta je video*. Dobro zaključivanje posmatrača o tome šta se dešava je od neprocenjive važnosti za naučno saznanje i daje vrednost posmatranju koje ostale metode nemaju."¹¹ (*Ibid*: 314) Ovo je važno: pri posmatranju u psihologiji naglasak se stavlja na zaključivanje posmatrača (čiji uticaj umnogome prevazilazi uticaj njegove/ njene lične jednačine), kao što se u antropologiji pri posmatranju akcentiraju značenja koje posmatrani pridaju svom ponašanju. I jedno i drugo značajno utiče na način obrade i analize podataka.

Antropolozi su pri odnosu sa iskustvenom evidencijom sistematični kao i psiholozi, mada, razumljivo, na drugačiji način. U Otterbeinovom udžbeniku kao prvi korak u analizi određuje se stvaranje indeksa dnevnika i tabeliranje popisnih podataka. Otterbein traži da se indeks, popisni podaci i druge informacije organizuju prema temama, koje mogu biti razvijene za posebnu kulturu ili preuzeti sa standardne liste. Podseća da su američki antropolozi dugo vremena obično koristili Murdockovu *Outline of cultural materials*. (Otterbein, 1977: 8; cf. Murdock, 1961)

Sledeći korak je ono što sociolozi nazivaju sekvencijalnom analizom: čitanje i ponovno iščitavanje obaveštenja prema temama. (Otterbein, 1977: 9) Otterbein smatra da na ovom mestu u lancu tretiranja evidencije antropolog nazi-

---

¹⁰ Branković je, naravno, u pravu, i kada upozorava da se "savetuje da treba tragati za jedinstvenim slučajevima i potom i njih detaljno ispitati i opisati". (*Ibid*)

¹¹ U tom smislu Fajgelj daje sledeći primer: "ako uoči guranje i svađu između dva objekta posmatranja, posmatrač može prepoznati da se radi o šali." (*Ibid*) Ili o nečem drugom, što nije šala.

re nacrt izveštaja. Treći korak je pisanje izveštaja uz korišćenje informacija organizovanih prema temama.

Pomenuti pisac bavi se i otkrivanjem grešaka u izvornoj građi pri njenom pretvaranju u prave naučne podatke. Kao što primećuje, "jedan od najtežih problema s kojima se etnograf suočava jeste mogućnost pravljenja razlike između idealnog i stvarnog ponašanja". (*Ibid*: 75) Zapaža da će "informanti često opisati idealno ponašanje članova njihove kulture na način koji dopušta intervjuisti da konstruiše odgovor kao tvrdnju o aktuelnom ponašanju." U ovoj fazi stvaranja evidencije nezamenljiva je uloga posmatranja i komplementarnih izvora i načina prikupljanja podataka: "obučeni etnograf izbegava brkanje idealnog i stvarnog pomoću proveravanja svojih podataka sa drugim informantima, pomoću detaljnog proučavanja slučajeva, pomoću posmatranja onoliko ponašanja koliko god je moguće i pomoću prikupljanja popisnih i genealoških podataka." (*Ibid*: 76; cf. Ilić, 2013)

Razumljivo je što su pomaci načinjeni krajem prošlog veka, kako u smislu pomeranja ka subjektivizmu i konstruktivizmu, tako i oni tehnološkog karaktera, uticali na način odnošenja prema evidenciji. J. Lapadath podseća da snimanje na video traci dozvoljava uključivanje velike količine informacija o kontekstu, što je posebno korisno za naturalističko posmatranje u interaktivnom okruženju. Prema njenoj oceni, kontekstualne informacije u transkriptima su od ključnog značaja za interpretaciju. Istraživač ne može da piše sve.¹² (Lapadath, 2000: 208-209) Naravno, i raniji pristupi su bili selektivni, pošto bi posmatraču nešto uvek "izmaklo" iz beležaka. Lapadath je ovde jasna: teorijski usmerena selektivnost ne može se izbaciti iz transkripcije, čak ni ako se zadaju pažljivo određena ograničenja. Prema njenim rečima, transkripti nisu prosto neutralne predstave "stvarnosti", nego su teorijske konstrukcije. Ona piše da uvek postoje interpretativne implikacije koje proizilaze iz kvalitativnih podataka, uvek kontekstualnih i konstruisanih. I poziva se na klasika "kvalitativne metodologije" Denzina: "transkript je prepričavanje koje konstruiše novi svet za predstavljanje nekom drugom". (*Ibid*: 209)

Lapadath sasvim osnovano povezuje promenu opšte teorijske orijentacije (u Mertonovom smislu) sa tehnološkim inovacijama. Podseća da je značajno imati u vidu konstruktivnu i interpretativnu prirodu samog procesa snimanja. Pošto istraživač pravi teorijske odluke o prirodi podataka, oni su interpretativni. Sadržaj snimaka zavisi od toga kako je scena uokvirena, ko je smešten napred, ko u pozadini, etc. (*Ibid*: 212) Pri tom Lapadath ne gubi iz vida značaj ciljeva istraživanja za oblikovanje evidencije. Pozivajući se na Milesa i Hubermana, klasike "kvalitativne

---

¹² Fajgelj naglašava da "u posmatranju treba koristiti sva *pomagala* koja mogu biti od koristi i koja su na raspolaganju; sredstva za snimanje (kamere, magnetofoni), štoperice, teleskopi i dvogledi, poluprovidna ogledala i sl." (Fajgelj, 2005: 312)

analize podataka"¹³, ona, kada piše o stvaranju transkripata, ukazuje da interpretacija pri transkripciji ne sledi hronološki analizu u linearnoj sekvenci, nego je prisutna od zamisli o istraživanju preko prikupljanja podataka, prethodne transkripcije i analize. Stoga je, prema njenim rečima, transkript konstruisana interpretacija konstruisanog događaja: "Istraživač analizira i interpretira dok transkribuje, a donosi odluke o transkripciji u skladu sa ciljem istraživanja".¹⁴ (*Ibid*: 214)

U sociologiji i antropologiji prikupljanje građe preko posmatranja, obrada podataka, i njihova analiza, često se izvode istovremeno. Prema Loflandovom mišljenju, najproduktivnije je da se posmatranje i analiza obavljaju istovremeno, uz vremensko preklapanje, ali da u toku istraživanja opada udeo vremena posvećen posmatranju, a da se povećava količina vremena odvojena za analitički rad i za unošenje reda u materijal. (Lofland, 1971: 118) Lofland afirmiše sekvencijalnu analizu: savetuje da se, kao jedna od mogućnosti za analizu, kutije (danas bi rekli: folderi) napune materijalom koji je grupisan, a da se onda te kutije isprazne na gomilu i da se pride neklasifikovanoj građi. Prema njegovom mišljenju, najvažnije je da se analitički fajlovi tretiraju kao nastajuća shema za kodiranje koja se izvodi iz sirovog nesređenog materijala.¹⁵ (*Ibid*: 120) Potpuno u duhu tradicije sekvencijalne analize, piše da jednostavno iščitavanje građe od početka do kraja stimuliše razmišljanje o većim obrascima koji se razvijaju samo kroz duža razdoblja, kao i o većim "jedinicama shvatanja" (*units of comprehension*). Tvrdi da je razdoblje razmišljanja i kontemplacije o analitičkoj strukturi verovatno najteže i najzahtevnije u celom naporu. On je u pravu, nezavisno od toga da li se primenjuje "čista" sekvencijalna analiza, ili je analitička struktura određena eventualno postojećim prethodnim planom. Govoreći o sekvencijalnoj analizi, Lofland za nju vezuje produbljene trenutke iznenadnih uvida, oslobađanja ideja, i intenzivnog uzbuđenja. Pri tom zapaža da je potrebno oslobađanje od dnevnih obaveza da bi se tako intenzivno moglo raditi na izradi analitičkog okvira. (*Ibid*: 124)

Osobnosti rada na građi u kvalitativnom obliku ne izmiču iz vida ni psiholozima: Fajgelj piše da je "u kvalitativnim istraživanjima kodiranje samo po sebi analiza podataka. Zato se takvo kodiranje naziva *heurističko* kodiranje." (Faj-

---

¹³ To što su se Miles i Huberman više bavili obradom podataka dobijenim razgovorom ne menja na stvari: Lapadath izričito podseća da se njihov tekst o transkribovanju ne odnosi samo na podatke dobijene razgovorom, nego i posmatranjem. (*Ibid*: 216)

¹⁴ Naš metodolog S. Branković ovde je manje interpretativistički usmeren. On piše da se "događaji i aktivnosti beleže hronološkim redom, tj. redom kojim se odvijaju.." (Branković, 2009: 184; cf. Ilić, 2015)

¹⁵ Naravno, Lofland je u pravu kada traži da se jedan set građe ostavi u izvornom obliku: to omogućuje da se stekne predstava o opštem kontekstu, ili da se na drugačiji način povežu delovi materijala (*Ibid*: 121) Dodajem da to povećava i replikabilnost istraživanja. (Cf. Bogdanović, 1993)

gelj, 2005: 382) I Lofland je izričit u naglašavanju razlika pri obradi i analizi podataka dobijenih posmatranjem u zavisnosti od njihove forme: "tehnike i tehnologija kvalitativnih studija nisu isti kao one kod kvantitativnih studija". (Lofland, 1971: 61) Kada su u pitanju karakteristike kvalitativne analize, Lofland naglašava značaj pojma društveno okruženje, koristeći ga kao određenje za ono za šta drugi koriste nazive za različite kontekste ljudskog ponašanja. (*Ibid*: 16) Mada okruženja variraju na mnogo načina, ona obezbeđuju uključivanje sličnosti okolnosti pod kojima se dešavaju opažene akcije. Ova *similarity of circumstance of action* podjednako je dostupna intenzivnom intervjuu kao i učesničkom posmatranju. Vidljivo je da Loflanda vodi logika eksperimentalnog istraživanja. Mogu se posmatrati činovi, aktivnosti, značenja, učestvovanje, i okolnosti. Lofland oprezno primećuje da kada "posmatrač konstruiše obrasce ponašanja, verovatnije je da imputira učešće nego da ga otkriva." (*Ibid*: 34) No, po njegovom mišljenju, ovo nije dovoljan razlog da bi se ovakve konstrukcije napustile. Kada je u pitanju kontrola prikupljene građe, Lofland smatra da je najbolji test posmatračevih konstrukcija njihovo prepoznavanje od samih učesnika. Drugim rečima, kada posmatrani kaže "to je to", opservers može da bude razumno uveren da je snimio stvarni obrazac participacije. Kao što će u našoj literaturi učiniti V. Vučinić-Nešković, Lofland podseća da sama posmatrana okruženja pokazuju neke ciklične pravilnosti u vidu godišnjih, mesečnih, dnevnih i drugih ciklusa. Ovi ciklusi su posmatranima često toliko poznati, da nisu zapaženi u istraživanjima, što i Lofland i Vučinić-Nešković ocenjuju kao ozbiljan propust. (*Ibid*: 52; cf. Vučinić-Nešković, 2013)

Prema Loflandovom mišljenju, pomenute kategorije činova, aktivnosti, značenja, učestvovanja, i okolnosti jesu elementi ne samo za klasifikovanje opservacija, nego i za stvaranje drugih vrsta analitičkih shema za nečiji materijal dobijen posmatranjem: to su blokovi jedne građevine. Drugim rečima, prema Loflandu, uvek se treba pitati koji su obrasci činova, aktivnosti, značenja, učestvovanja, i okolnosti nađeni na području koje se posmatra. Postoji i rezervni pristup: ako sve drugo propadne, može se pitati koje probleme imaju paricipanti, šta je za njih važno, stresno, ili napeto. Lofland primećuje da se sa ovim ne mora započeti istraživački rad, ali da ovako uvek može da se završi. Drugim rečima, razgovoru se pridaje uloga moguće dopune evidencije stvorene posmatranjem, i istovremeno se on vidi kao sredstvo za okončavanje terenskog posmatranja. (Lofland, 1971: 54)

Od kvalitativnog ka kvantitativnom pristupu obradi i analizi podataka dobijenih posmatranjem

Za Loflanda su učesničko posmatranje, kvalitativno posmatranje, terensko posmatranje i terensko istraživanje sinonimi. (*Ibid*: 71) On je dosta oprezan

prema mogućnostima kvantitativne obrade građe dobijene posmatranjem: smatra da će, ako posmatrač prihvati kvantitativni pristup, njegova/ njena pažnja verovatno biti usmerena na glavne karakteristike okruženja i da će se on/a uhvatiti u zamku bavljenja vrlo malim problemima. To komentariše na karakterističan način: "jednostavno, stoga što su ovi problemi predmet kvantifikacije". (*Ibid*: 62) Pa u tom smislu Lofland zaključuje: "zato, radeći kvalitativno istraživanje, ne pokušavajte da frontalno igrate kvantitativnu igru." (*Ibid*) Ovakav stav nije osnovan. Fajgelj podseća da "sama metoda ne sprečava da se kvantifikuje što više i sve što je moguće. Na primer, mogu se prebrojavati događaji i ljudi i meriti vremena kako bi se evidentirali trendovi. Mogu se koristiti kontrolne liste za posmatranje i standardizovane skale procene. Tokom posmatranja se mogu intervjuisati ili na drugi način ispitivati neki reprezentativni uzorci članova grupe da bi se dobili kvantitativni podaci o mišljenjima i drugim njihovim osobinama." I dalje preporučuje: "za kasniju analizu prikupljenog materijala, snimaka i beležaka (koji mogu biti vrlo veliki) najbolje je da se koristi bilo koja vrsta analize teksta i analize sadržaja." (Fajgelj, 2005: 322) Još je H. S. Becker 1958. godine opisao upotrebu kvazi-statistike, pišući da se učesničkim posmatranjem nastoji da se obezbede podaci za statističku obradu, ali da se pomoću njega retko uspeva da se oni pribave na način pogodan za statističke testove, tako da posmatrači primenjuju "kvazi-statistiku". (Becker, 1958) Šire metodološko uporište za svoj stav Becker je našao u tri godine starijem naučno-istorijskom veoma značajnom radu A. Bartona i P. Lazarsfelda. (Baron, Lazarsfeld, 1955) Ambicije na planu kvantitativne obrade podataka dobijenih posmatranjem u međuvremenu su se povećale, nipošto na poslednjem mestu zahvaljujući napretku u tehnologiji računara. A. Bryman, razmišljajući o kvantitativnoj obradi podataka prikupljenih u izvorno kvalitativnom obliku, piše da "nije nezamislivo da će možda doći do veće upotrebe ograničenog broja kvantifikacija u kvalitativnom istraživanju u budućnosti kao rezultat rastućeg upliva kompjutera u analizu kvalitativnih podataka (CAQDAS). Većina većih softverskih programa uključuje oruđa koja dopuštaju analitičaru da proizvede jednostavne proračune, kao što je frekvencija kojom se reč ili kodirana tema dešava.¹⁶ U mnogim slučajevima oni mogu da stvore jednostavna ukrštanja – na primer, odnos dešavanja kodirane teme prema polu." (Bryman, 2012: 625) Bryman upotrebu kvantifikacije manje vidi kao povećavanje preciznosti saznanja na osnovu podataka dobijenih posmatranjem, a veću pažnju obraća na njenu ulogu u suzbijanju raširenog "anegdotalizma" u terenskim izveštajima i iz njih proizašlim analizama.

---

¹⁶ Dok je SPSS neosporno preovlađujući statistički paket za obradu kvantitativnih podataka, Bryman primećuje da na planu paketa za obradu kvalitativnih podataka "ne postoji industrijski lider između različitih programa". Sam Bryman afirmiše paket Nvivo. (*Ibid*: 521)

Stariji metodolozi nisu zazirali od kvantifikacije: u autorskom tekstu u zborniku koji su uredili, G. McCall i J. Simmons pisali su da je neophodno gde god je moguće primeniti merenje, ili bar tabelarno prikazivanje nalaza. Prema njihovoj oceni, toliko različitoj od stava većine nama savremenih metodologa, tu se učesnik – posmatrač ne nalazi u gorem položaju od istraživača koji primenjuje analizu sadržaja. (McCall, Simmons, 1969: 259) Metodolozi dvadesetog veka uviđali su i ograničenja na polju mogućnosti primene kvantifikacije pri analizi podataka dobijenih posmatranjem: D. Katz je pisao da ako naš kodirani materijal pokaže da 90 posto članova grupe ne pokazuje nikakav animozitet prema strancima, onda imamo minimalne šanse da dobijemo odnose sa drugim varijablama koji bi bili upotrebljivi. (Katz, 1953: 90) Umesno je upozoravao da su materijali dobijeni posmatranjem (kao i razgovorom, uopšte: građa dobijena terenskim radom) mnogo pogodniji za korelacionu analizu, nego za analizu varijanse. Katz je bio svestan da može da se desi da mnoge ćelije u tabeli ostanu prazne. (*Ibid*: 91)

Bilo je i složenijih zahvata: M. Stacey je analizirala istraživanje H. Borke koja je posmatrala i snimala porodičnu interakciju na dva načina: 1. preko formalnih ručkova i 2. preko rešavanja četiri strukturisana porodična zadatka. Borke je koristila uzorke u trajanju od tri minuta, a njihova analiza je rađena u dve etape. Ona je prvo razmatrala strukturu interakcije, a potom njeno socijalno značenje. U prvoj fazi je brojana svaka komunikacija, a u drugoj su određivani smer komunikacije i namere komunikatora. (Stacey, 1969: 127; Borke, 1967: 13) Prema tumačenju M. Stacey, analiza koju je izvodila H. Borke bila je predstavljena u dva oblika: prvo, kao "molekularna analiza", gde je analizirana akcija svake osobe prema drugima. A potom, kao procesna analiza, što je predstavljalo jedan više holistički pristup, usredsređen na napredovanje komunikacije. (Stacey, 1969: 129)

Klasičan tekst R. Heynsa i A. Zandera već sadrži mnogo toga o čemu pola veka kasnije kod nas piše S. Fajgelj. U njemu autori razlikuju "dva osnovna tipa instrumenata posmatranja: sistem kategorija i primenu skala". (Heyns, Zander, 1953: 381) Kada se radi o kodiranju opažanja ponašanja u kategorije, one se tretiraju kao stavovi koji opisuju datu klasu pojava i čiji dobro razvijen sistem obezbeđuje zajednički referentni okvir za posmatrače i uvećava verovatnoću da će relevantni aspekti ponašanja biti pouzdano notirani. (*Ibid*: 388-389) Skale se, sa svoje strane, prema zapažanju Heynsa i Zandera, često koriste za snimanje kvantifikovanih opservacija socijalne situacije. One opisuju ponašanje pojedinaca i grupa, promene socijalne situacije. One obezbeđuju površnije i manje pouzdane podatke nego dobro razvijen sistem kategorija, ali se nekad ipak koriste zbog praktičnih razloga. (*Ibid*: 393) Heyns i Zander upozoravaju da se skale primenjuju u limitiranim uslovima izvođenja istraživanja. One mogu pokazati meru neprijateljstva posmatrane grupe, ili ponašanje pri rešavanju zadataka. (*Ibid*: 396) Ovi autori pišu da pod idealnim okolnostima

skale obezbeđuju podatke uporedive sa onima iz sistema kategorija. Primećuju da je ovo teško postići, pošto raznovrsnost ponašanja koje ulazi u neku skalu stvara problem pouzdanosti. Osim toga, skala koja je dovoljno diskriminativna za jedan tip ponašanja, može biti suviše gruba za drugi. (*Ibid*: 398) Uopšte uzev, prema mišljenju Heynsa i Zandera, kad je potrebna veća preciznost pri obradi podataka dobijenih posmatranjem, ne koriste se skale, nego sistem kategorija.

Razmatrajući kontrolu kvaliteta podataka pri učesničkom posmatranju, G. McCall navodi tri izvora mogućih grešaka: 1. reakciju na prisustvo posmatrača 2. selektivnu ili iskrivljenu percepciju samog posmatrača, i 3. ograničenost posmatračeve sposobnosti da opaža sve relevantne aspekte proučavane pojave. (McCall, 1969: 128) Izvori ovih grešaka su strukturalne karakteristike odnosa posmatrača i posmatranih, ali i lične osobine posmatrača i karakteristike posmatračevog referentnog okvira. McCall u ovom kontekstu pominje *null items* i *null data*. Ispoljavaju se kroz poređenje posmatranjem prikupljenih sadržaja sa onima koji su već ranije bili prikupljeni. On primećuje da se u istraživanjima gde se podaci prikupljaju posmatranjem obično vrši poređenje ovako dobijenih podataka sa podacima dobijenim razgovorom o istim značenjima, dimenzijama ili događajima. (*Ibid*: 135)

Ranije pomenut pionirski tekst Bartona i Lazarsfelda ostao je veoma značajan. Oni kreću od analize pojedinačnih opservacija, preko pitanja konstrukcije opisnih sistema, da bi, napokon, razmatrali probleme uže shvaćene analize.

Kada je u pitanju analiza pojedinačnih opservacija, Barton i Lazarsfeld podsećaju da pri analizi pažnju prvo privlače iznenađujuće opservacije. Ovde je vidljiv uticaj Mertonovog shvatanja *serendipities*. Barton i Lazarsfeld razlikuju dve različite upotrebe takvih opservacija: prvo, samo postojanje pojave stvara problem, odnosno nagoni istraživače da tragaju za objašnjenjima i da istražuju posledice. Drugo, opservacije u kvalitativnom obliku mogu da se javе kao indikator neke opšte varijable koju istraživač želi da prouči, ali koju ne može da meri neposredno. Kada je u pitanju konstrukcija opisnih sistema, pomenuti pisci se usredsređuju na to šta se zbiva kada se analitičar konfrontira sa mnoštvom kvalitativnih opservacija. Oni pišu da u pogledu formalne strukture deskriptivni sistemi mogu da variraju od sirove grube liste "tipova", gde je svaki od njih definisan bez jasne logičke veze sa drugima, do potpuno sistematske tipologije. Prve klasifikacije mogu se zvati preliminarnim klasifikacijama: one predstavljaju prvi korak ka idealu potpuno sistematskih klasifikacija. Pri tom ne treba potcenjivati značaj ovog unošenja reda u haotične podatke, pošto bez toga ne može otpočeti analiza: rafiniranije kategorije proizilaze iz ovakvih preliminarnih. Barton i Lazarsfeld naglašavaju da postoji interaktivni proces između rafiniranja klasifikacije i analize odnosa. (Barton, Lazarsfeld, 1955: 330). Potom nastaju sistematske tipologije – odnosno najrazvije-

niji sistem koji se izvodi iz logičke kombinacije osnovnih atributa ili dimenzija za svaki tip. Kada se one sačinjavaju, polazi se od malog broja atributa. Tada se mogu ispitati sve logički moguće kombinacije ovih atributa. Potom nastaje originalni set kategorija unutar sistema, pri čemu se neke kombinacije, pre svega one sa praznim ćelijama, ignorišu. Zatim se radi parcijalna sistematizacija pojma ili seta kategorija.

Kada je u pitanju mogućnost podataka u kvalitativnom obliku da sugerišu traganje za nekim determinističkim odnosima i proveravanje pretpostavki o njihovom postojanju, smeru i intenzitetu, Barton i Lazarsfeld ideal vide u prirodnom eksperimentu, koji može biti zamenjen utvrđivanjem odnosa dve varijable kao odnosa uzroka i posledice preko statističke analize. Ovde se prirodni (kvazi)eksperiment i multivarijantna analiza javljaju kao alterenative. Poznato istraživanje *Western electronic* procenjuje se kao klasičan primer primene "kvalitativnog posmatranja" radi otkrivanja faktora koji otkrivaju uticaj na ponašanje. (Western Electric Company Hawthorne Studies Collection, 1924-1961) Pri tom se primenjuje "procesna analiza", čiji je najjednostavniji oblik traganje za varijablom koja "objašnjava" korelaciju između dve druge varijable. Razrađujući logiku primene multivarijantne analize Barton i Lazarsfeld podsećaju da je William White na građi u kvalitativnom obliku pokazao da su *college boys clubs* nestabilniji i podložniji unutrašnjim sukobima nego *corner boys*. White je ovo objasnio uvođenjem treće varijable – neformalne organizacije. Naime, *corner boys clubs* postoje u vidu već formirane neformalne organizacije.

Uopšte uzev, Barton i Lazarsfeld pokazali su metodičnije od drugih da složenijoj kvantitativnoj analizi treba da prethodi formulisanje deskriptivnih kategorija, kao i otkrivanje mogućih uzročnih činilaca ili lanaca uzročnosti za posebna ponašanja. Oni naglašavaju da pažljiv posmatrač mora da bude svestan potrebe da uzorkuje sve grupe u populaciji kojom se bavi, da, takođe, bude svestan *visibility bias*, da mu materijal postane blizak kroz dugotrajno neposredno posmatranje, kao i da aproksimira rezultate statističkog istraživanja. Barton i Lazarsfeld su odmereni kada određuju mogućnosti kvantitativne analize podataka dobijenih posmatranjem: oni procenjuju da u situacijama manje homogenosti i jednostavnosti ima razloga za sumnju da kvazi-statistika može da zameni statistiku u potpunosti. Ipak, oni zaključuju da kvazi-statistika može da ima značajnu eksploratornu funkciju. (*Ibid*: 353)

Prema njihovom mišljenju, sistematsko poređenje relativno malog broja slučajeva nalazi se na granici između statističkih i kvazi-statističkih metoda. Ono se razlikuje od kvazi-statistike, jer se slučajevi porede na način sličan statističkom ispitivanju ili kontrolisanom eksperimentu. No, ovde je premalo slučajeva da bi se primenili statistički testovi, a sve se zbiva u prirodnoj situaciji, gde "drugi uslovi" nisu nužno izjednačeni. Barton i Lazarsfeld primećuju da su ovakva "uporedna istraživanja" moguća samo kod kompleksnih društvenih

pojava, kao što su ratovi, revolucije ili velike promene društvenih sistema. Zapažaju da nema mnogo takvih slučajeva – na primer, Toynbee je imao samo dvadeset jednu civilizaciju u svojoj uporednoj analizi, a Weber se suočio sa istom situacijom pri bavljenju sa ulogom religijskih sistema u razvoju društva. Mali broj slučajeva praćen je zahtevom da se potroši mnogo vremena i napora da se svaki od njih analizira, jer su oni vrlo veliki i kompleksni. (*Ibid*)

Ranije je bilo pomenuto da je H. Becker pod uplivom Bartona i Lazarsfelda razvio svoju zamisao obrade podataka dobijenih posmatranjem. On zauzima trezvenu, mada donekle nedovoljno ambicioznu, poziciju, smatrajući da, premda učesničko posmatranje može da posluži za testiranje *a priori* hipoteza, to obično nije slučaj. Naime, Becker se u svom za našu temu ključnom tekstu bavi istraživanjem na osnovu učesničkog posmatranja koje teži otkrivanju hipoteza koliko i njihovom testiranju. (Becker, 1958: 652) On razlikuje tri faze terenske analize: 1. izbor i definisanje problema, pojmova i indikatora; 2. proveru frekvencije i distribucije posmatrane pojave; i 3. inkorporaciju pojedinačnih nalaza u istraživani model.

Kada je u pitanju provera frekvencije i distribucije posmatrane pojave, neophodan je neki stepen kredibiliteta opisne pretpostavke određen mogućom distribucijom evidencije, čak i u odsustvu kompletnog dokaza. Osim toga, adekvatnost uzorka ima ogroman značaj u vrednovanju deskriptivnih pretpostavki, nezavisno od distribucije evidencije. (*Ibid*: 653) A kada se radi ne o deskriptivnim, nego o pretpostavkama o uzročnim odnosima, važna su tri kriterijuma: 1. istovremene varijacije činilaca A i B; 2. odgovarajući vremenski odnos između javljanja A i B; i 3. eliminisanje mogućih efekata drugih varijabli na B. Čitaocu upoznatom sa izlaganjem multivarijantne analize u Milićevom "Sociološkom metodu" ovo deluje veoma poznato. Kada je u pitanju ključni problem induktivnog istraživanja, odnosno eliminisanje mogućih efekata drugih varijabli iz uzročne analize, Becker traži da se najsystematičnije eliminiše rivalska hipoteza koja tvrdi da je veza između A i B rezultat greške uzorkovanih slučajeva. Naime, potreban je statistički test značajnosti rivalske hipoteze. Problem je što mnogi od ovih testova zahtevaju uzorak verovatnoća, koji je redak u istraživanjima vršenim učesničkim posmatranjem. Ipak, Becker opravdano smatra da ovaj test treba primeniti i u slučaju primene drugačijih uzoraka.

Umesto zaključka: analitička indukcija, posmatranje i semiotička analiza, i još ponešto

Na savremenu obradu kvalitativnih podataka dobijenih posmatranjem uticali su brojni epistemološki i istraživački izvori. Uz Malinowskog, Čikašku školu i utemeljenu teoriju, svakako da treba pomenuti H. Garfikela i A.

Shütza. Bryman u svom tretiranju analize podataka u kvalitativnom obliku pravi dosta jasnu poddelu između epistemoloških pristupa, kakvi su utemeljena teorija i analitička indukcija, i tehničkih pitanja, kakvo je kodiranje. Prema njegovim rečima, pri primeni analitičke indukcije polazi se od istraživačkih pitanja, a u toku ispitivanja slučajeva reformulišu se hipoteze. (Bryman, 2012: 566) Piše da su i analitička indukcija i utemeljena teorija iterativne, odnosno da sadrže ponavljanja međugri između prikupljanja i analize podataka. Ili, preciznije: "Analitička indukcija je pristup analizi podataka u kojem istraživač traži univerzalna objašnjenja pojava izvodeći prikupljanje podataka dok ne nađe slučajeve koji su inkonzistentni sa hipotetičkim objašnjenjem (devijantni ili negativni slučajevi) pojave." I dalje: "Kao što ovaj kratak obris sugerise, analitička indukcija je krajnje rigorozan metod analize, zato što je pronalazenje jednog slučaja koji je inkonzistentan sa hipotezom dovoljno da dovede do daljeg prikupljanja podataka ili reformulisanja hipoteze." (*Ibid*: 567) Sledeći ekstenzivan navod takođe je neophodan: "Dva dalja problema analitičke indukcije su vredna pažnje. Prvo, konačna objašnjenja do kojih analitička indukcija dolazi specifikuju uslove koji su *dovoljni* da se pojava desi ali retko specifikuju *neophodne* uslove. To znači da analitička indukcija može da pronade zbog čega ljudi izvesnih karakteristika ili u izvesnim okolnostima postaju ovisnici od narkotika (fokus jedne velike studije preko analitičke indukcije od Lindesmith 1947), ali nam ne dopušta da kažemo zbog čega ovi posebni ljudi postaju zavisnici pre nego drugi u istoj situaciji sa istim karakteristikama. Drugo, ona ne obezbeđuje upotrebljiv vodič (za razliku od utemeljene teorije) koliko slučajeva treba da bude istraženo pre nego što odsustvo negativnih slučajeva i validnost hipotetičkog objašnjenja (reformulisanog ili ne) može biti potvrđena." (*Ibid*)

U naše vreme često se javlja kombinovanje analize podataka u kvalitativnom obliku dobijenih posmatranjem sa semiotičkom analizom. Neki pisci, poput M. Emmisiona i P. Smitha, razmatraju odnos posmatranja, eksperimenta i analize sadržaja u interpretaciji vizuelnih podataka. (Emmision, Smith, 2000)

Mišljenja o mogućnostima upotrebe podataka u kvalitativnom obliku nekada su se razilazila u pogledu mogućnosti za njihovu sistematičnu upotrebu. Lofland je pravio razliku u pogledu prirode podataka: smatrao je da se u kvantitativnim istraživanjima podaci zovu *data*, jer se njima može manipulirati sistematično i uz primenu visoke tehnologije. U kvalitativnim istraživanjima podaci se nazivaju *materiala*. (Lofland, 1971;72) No, ako se vratimo pitanju kombinovanja podataka dobijenih posmatranjem i semiotičkih istraživanja, vredi podsetiti da je W. Goodenough ovo razmatrao u sklopu problema razvoja metoda za obradu podataka dobijenih terenskim posmatranjem i razgovorom sa informantima. On je, naime, bio uplivisan strukturalnom lingvistikom, koja je, oslanjajući se na normativna pravila govornog ponašanja, uspeła da formuliše deskripcije. Lingvistika je napravila rečnike i sintakse pogodne za

uporedna istraživanja, pa time i omogućila postizanje opšteg znanja na polju istraživanja svog predmeta. (Goodenough, 1969: 1) Danas ovakvo procesiranje lako rade kompjuteri; o računarskim programskim paketima za obradu građe u kvalitativnom obliku dobijenom posmatranjem bilo je reči na drugom mestu. (Ilić, 2014b)

Pri tom se, već je to bilo pomenuto, pri obradi podataka u kvalitativnom obliku dobijenih posmatranjem često primenjuju rešenja razvijena pri unapređivanju metoda slučaja. B. Gillham traži da se celokupna građa čuva u obliku najmanje jednog originala i dve kopije, gde jedan set materijala do kraja ostaje u izvornom obliku. Razumljiv je smisao ovog zahteva: on omogućuje reklasifikovanje, pa i reformulisanje istraživanog problema, pa, na kraju, i samu sekvencijalnu analizu. Ovo je sada olakšano i učinjeno jevtinijim upotrebom ličnih računara posmatrača ili kodera. Gillham ne zapostavlja ručnu obradu podataka: po njegovim rečima, dve kopije služe obradi podataka preko isecanja, popunjavanja i na druge načine. (Gillham, 2005: 104) Ovo je važno: ne samo što dodir sa sirovom građom podstiče maštu i stvaranje pretpostavki, naravno, ako je praćen senzibilitetom za teorijski značajno, nego i na planu odgajanja naučnog podmlatka ne postoji bolji način učenja istraživanju od upotrebe sirove, neprocesirane građe. Gillham, sa svoje strane, ukazuje da upotreba beležaka obično nazivanih *memos*, kao i postojanje analitičkih uputstava, proces izvođenja analize čine manje traumatičnim, makar i da mnogo od ovih beležaka i uputstava ne uđe u završni izveštaj. (*Ibid*: 106; *cf.* Ilić, 2014b)

Kad je već pomenut završni izveštaj, koji, po prirodi stvari, nastaje posle obrade i analize podataka, možda treba staviti par opaski. Pišući o prezentovanju nalaza istraživanja, M. Stacey je iznela mišljenje da, "ako se izveštaj organizuje oko primenjenih metoda i njihovih pojedinačnih rezultata, on može izgubiti koherenciju. Jasno je da je bolje organizovati ga oko objekta istraživanja." (Stacey, 1969: 135) A. G. McCall i J. Simmons su isticali da pri primeni učesničkog posmatranja pisanje studije nije odsečno odvojeno od drugih delova istraživačkog procesa. Naime, dok se posmatra, piše se, i ta masa otkrivenih podataka izoštrava istraživačevu misao i preusmerava dalje traganje za podacima. Pomenuti pisci upozoravaju da mnoge od ovih radnih beleški postaju značajni delovi konačnog izveštaja. (McCall, Simmons, 1969: 258)

L. Nader shvata antropologa kao Goetheovog Fausta, u čijim se grudima bore dve duše: "antropolog živi i radi u dva sveta. Kada je na terenu on snima podatke pomoću posmatranja i razgovora. U svim svojim istraživanjima on istražuje obrasce ponašanja i mnogo njegovog rada je deskriptivno (a, kao što je pomenuo Hymes u svojoj diskusiji o lingvističkoj antropologiji, "jedna prikladna etnografska deskripcija je zaista teorijski zadatak"). Iza ovoga, međutim, postoji interpretativni deo nauke – deo koji teži da poveže neposredna opažanja sa pojmovima i sa opštim tvrdnjama o ljudskoj kulturi. Antropolog mora da istovremeno ima u vidu i opšte i posebno." (Nader, 1964: 151) Nader

pominje neuspehe da se verbalnim ispitivanjem radnika sazna šta motiviše njihovu produktivnost: "To je razlog zbog kojeg antropolog u fabrici izvodi istraživanje ne samo tako što bi sedeo u kancelariji i ispitivao radnike, nego takođe i što provodi sate radeći i posmatrajući u proizvodnoj hali. Ne može se prenglasiti učesničko posmatranje kod antropologa, posebno onih koji su zainteresovani za takozvane nerazvijene zemlje."¹⁷ (*Ibid*: 158)

Posebno pitanje je povezivanje podataka dobijenih posmatranjem, sa onima prikupljenim iz drugih izvora, tokom obrade i analize građe. Razumljivo je što potpunije razumevanje socijalnog sistema zahteva analizu šire mreže društvenih odnosa, pomoću analize pisanih izvora i preko analize podataka dobijenih posmatranjem. (Goody, 1969: 5) Reformulisanje pojmova, odnosno ono što Goody naziva njihovim rafiniranjem, ne samo što je "proizvod uznapredovalog istraživanja", nego je, zaista, "produbljena analiza pojava kroz duže razdoblje boravka na terenu obučanih posmatrača neophodan činilac za izoštavanje pojmova za međunarodna istraživanja". Drugim rečima, pri analizi podataka dobijenih posmatranjem ne samo što nastaje problem povezivanja same ove analize sa analizom podataka iz komplementarnih izvora, nego se otvara i mogućnost dolaska do opšteg društveno-naučnog znanja.

Pri tom zadovoljavajuća analiza podrazumeva kritiku izvora. M. Mead je 1950. godine, u svom predgovoru za prvo izdanje knjige *Seks i temperment u tri primitivna društva*, pokazala kako se tokom trajnijeg (u konkretnom slučaju: dvogodišnjeg) terenskog posmatranja menja sam predmet istraživanja: "Pošla sam na teren godine 1931. da proučavam problem "društvene uvjetovanosti ličnosti obaju spolova". Nadala sam se da će takvo istraživanje osvijetliti razlike među spolovima. Nakon dvogodišnjeg rada shvatila sam da materijal što sam ga prkupila mnogo više osvjetljava razlike u *temperamentu*, tj. razlike između *prirođenih* osobina, bez obzira na spol." (Mead, 1968: 13) No, dužina boravka ne mora da utiče na objektivnost građe: Mead često koristi izraze poput "niko", "nikad", "uvek".¹⁸ U svakodnevnom životu ovakve odredbe upućuju na (najčešće nenamerno) neistinit govor. Na planu analize podataka one više nalikuju na idealne tipove nego na Goodyjeve rafinirane pojmove. Teren-

---

¹⁷ Do sličnog zaključka došli su i jugoslovenski sociolozi u nizu članaka objavljenih 1966. u časopisu *Sociologija*.

¹⁸ "...nikoga se nikad ne opominje niti se ikome prigovara, i za sve vrijeme koje smo proveli kod Arapeša nikad nisam prisustvovala ikakvoj raspri o tim razmijenjenim darovima niti sam čula da je takve svađe bilo" (*Ibid*: 40); "zanimljivo je da arapeško dijete nikad trajno ne siše palac niti bilo koji prst." (*Ibid*: 70) "Nitko ne inzistira da bi djeca morala brzo odrasti, ili da bi morala steći određene vještine ili umijeća. U vezi s tim nisu razvijene nikakve tehnike u pogledu njihovog fizičkog odgoja." (*Ibid*: 71) "zato se uvijek nađe prijateljska ruka, prijazan glas koji dolazi u pomoć. Povjerenje u sve one koji su u blizini, to je ono što se traži." (*Ibid*: 76)

sko iskustvo ovde nije dovoljan korektiv: "Izvanredno mnogo upotrebljavaju imperativ. Kad želim da se prisjetim kojeg mundugumorskog glagola uvijek mi pada na um imperativni oblik, kao značajna razlika prema mom sjećanju na arapeški jezik gdje se imperativ upotrebljava vrlo rijetko." (*Ibid*: 214) Vidljivo je da je sećanje pri analizi određeno kontekstom naučnicinih osećanja proživljenih na terenu. Simbolički karakter opaženog realno otežava objektivno tumačenje značenja: "Stvarne emocije toliko su zamagljene obredima tako da sve postaje pomalo nerealno, pa se čak i izražavanje bijesa i straha pretvara u plesne figure." (*Ibid*: 278) Uočljivo je da su ne samo interpretacija, nego i hermeneutika, neophodne pri obradi i analizi građe dobijene posmatranjem. Savremena metodologija ovde se koristi iskustvima stečenim pri razvijanju analize slučaja. Klasična antropologija imala je dobrog vodiča u Malinovskom. Kako piše Hatch, "on je zastupao pristup ustrojavanja terenskih podataka u sinoptičke karte, što je istraživaču omogućavalo da jednu činjenicu ne vidi kao neku izdvojenju pojavu – kao puku "retkost", kako bi rekao Malinovski – već kao jedan vid šire celine, pošto je ta sinoptička karta služila da se naglase veze među elementima. Ta se tehnika primenjuje na svim razinama analize, od prostih obrednih postupaka do čitavih kultura. Jedna od vrednosti ovog metoda jeste to što pažnju terenskog istraživača skreće na praznine u podacima. Na primer, u sakupljanju obaveštenja o baštovanskim postupcima antropolog može da omaškom previdi propise koji regulišu prava pojedinca na zemlju, ili možda verovanje ili "povelju" kojom se prava te osobe ozakonjuju. Ako je građa ustrojena i sažeta u formi sinoptičkih tabela, šupljine poput ovih odmah su očite." (Hač, 1979; II: 146) Ovaj pristup doprinosi povećanju objektivnosti ne samo pri obradi i analizi podataka dobijenih posmatranjem, nego se može primenjivati i pri tretiranju podataka dobijenih iz drugih izvora u istraživanjima u kojima je posmatranje osnovni istraživački postupak.¹⁹

Važno je naglasiti da naučna teorija ima nezamenljivu ulogu na planu obrade i analize podataka. Ona omogućuje izvođenje uzročnih objašnjenja iz podataka dobijenih (i učesničkim) posmatranjem. Lofland je ovde izričit. (Lofland, 1971: 64) On dopušta primenu funkcionalističke teorije, kao i neke druge: "Funkcionalisti se bave doprinosom delova održanju većih celina. Njihov pojam "veća celina" ili "socijalni sistem" može se uzeti kao ekvivalent onome

---

¹⁹ Dijagrami koji su nastali kao rezultat operacionalizovanja funkcionalističke teorije ovde su imali posebnu ulogu: "Svaka ustanova ima šest vidova. Najpre povelju, koja je skup vrednosti, mitova ili verovanja što opravdavaju njenu delatnost; drugo, osoblje, ljude koji se bave poslovanjem ustanove; treće, merila kojih se ta skupina drži; četvrto, materijalni mehanizam koji se koristi; peto, same delatnosti; i šesto, funkciju te ustanove. Malinovski je ove vidove pokazao u formi dijagrama, i jedna od osobnih odlika grafikona koji nudi jeste to što je celina usmerena prema funkciji ustanove." (*Ibid*: 155)

što ja ovde zovem "okruženje". (*Ibid*: 69) Uzročna analiza nekada potvrđuje svoju opravdanost i kada se pojava ne dešava. (*Ibid*: 60) Ovakav stav veoma podseća na Brymanovu analitičku indukciju, s tim što je Lofland oprezniji, primećujući da, "naravno, korelacija ne dokazuje uzročnost. Neki drugi nepoznati činilac može biti uzrok ili među uzrocima". No, o ključnom odnosu teorije i istraživanja pri primeni posmatranja u društvenim naukama bilo je reči drugom prilikom.

Literatura:

- Bales, Robert F., 2009/ 1950 Interaction Process Analysis, In: Klaus Krippendorff and Mary Angela Bock (Eds), *The Content Analysis Reader*, Los Angeles: Sage, pp. 75-83
- Barton, Allen H. and Paul F. Lazarsfeld, 1955, Some Functions of Qualitative Analysis in Social Research, *Frankfurter Beiträge zur Soziologie*, 1: 321-356
- Becker, Howard, S., 1958, Problems of inference and proof in participant observation, *American sociological review*, 23, 652-660
- Bogdanović, Marija, 1993, *Metodološke studije*, Beograd: Institut za političke studije
- Borke, Helene, 1967, The communication of intent: a systematic approach to the observation of family interaction, *Human Relations*, p. 13
- Branković, Prof. dr Srbobran, 2009, *Metodi iskustvenog istraživanja društvenih pojava*, Beograd: Megatrend univerzitet
- Bryman, Alan, 2001/ 2012, *Social Research Methods*, Oxford: Oxford University Press
- Denzin, Norman K., and Iivonna S. Lincoln (eds.) 1998, *Strategies of Qualitative Inquiry*, Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE
- Emmision, Michael, and Philip Smith, 2000, *Researching the Visual*, London: SAGE
- Fajgelj, Stanislav, 2005, *Metode istraživanja ponašanja*, Beograd: Centar za primenjenu psihologiju
- Gillham, Bill, 2000/2005, *Case Study Research Methods*, London, New York: Continuum
- Glaser, Barney G., 1965, The constant comparative method of qualitative analysis, *Social problems*, vol. 12, no. 4, pp.436-445
- Goodenough, Ward H., 1969, Rethinking "Status" and "Role" – Toward a General Model of the cultural organization of Social Relationship, in: Michael Banton (ed.), *The Relevance of Models for Social Anthropology*, London, New York, Sydney, Toronto, Wellington: Tavistock Publications

- Goody, Jack, 1969, *Comparative Studies in Kinship*, London: Routledge and Kegan Paul
- Hač, Elvin, 1979, *Antropološke teorije*, Beograd: BIGZ
- Havelka, Nenad, Kuzmanović, Bora i Dragan Popadić, 1998, *Metode i tehnike socijalnopsiholoških istraživanja*, Beograd: Cetar za primenjenu psihologiju
- Heyns, Roger W. and Alvin F. Zander, 1953, Observation of Group Behavior, in: Leon Festinger and Daniel Katz, (eds), *Research methods in behavioral sciences*, New York: The Dryden Press
- Humphreys, Laud, 1970, *Tearoom Trade*, London: Duckworth
- Ilić, Vladimir, 2004, Uparedno proučavanje društvenih pojava, *Etno-kulturološki zbornik*, knj. IX, Etno-kulturološka radionica – Svrlijig 17-22
- Ilić, Vladimir, 2013, Odnos posmatranja i drugih istraživačkih postupaka, u: Mladen Lazić i Slobodan Cvejić (prir.) *Promene osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 78-96
- Ilić, Vladimir, 2014a, Teorijska usmerenost i validnost kod posmatranja u sociologiji i antropologiji. *Etnoantropološki problemi*, god. 9, sv. 2, str. 289-308.
- Ilić, Vladimir, 2014b, Beleženje i snimanje prilikom posmatranja društvenih pojava, *Antropologija*, 14, No.2: 71-88
- Katz, Daniel, 1953, Field Studies, in: Leon Festinger and Daniel Katz, (eds), *Research methods in behavioral sciences*, New York: The Dryden Press
- Kovačević, Ivan, Antonijević, Dragana i Trebješanin, Žarko, 2013, Metodološki okvir proučavanja nostalgije i životnih priča, *Etnoantropološki problemi*, Vol. 8, 4, 945-963
- Lapadat, Judith, C., 2000, Problematizing transcription: purpose, paradigm and quality, *International Journal of Social Research Methodology, Theory and Practice*, Vol.3, No. 3, July – September, 203-219
- Lee, Richard M. and Fielding, Nigel G., 1991, Computing for Qualitative Research: Options, Problems and Potential, in: R.M. Lee and N.G. Fielding, (eds), *Using Computers in Qualitative Research*, London: Sage
- Lofland, John, 1971, *Analysing Social Settings – A Guide to Qualitative Observation and Analysis*, Belmont, Ca.: Wadsworth Publishing Company, Inc.
- McCall, George J., 1969, Data Quality Control in Participant Observation, In: George J. McCall, J. L. Simmons (eds.) *Issues in Participant Observation – A Text and Reader*, Reading, Massachusetts, Menio Park, California, London, Don Mills, Ontario: Addison-Wesley Publishing Company
- McCall, George J., and Jerry L. Simmons (eds.) 1969, *Issues in Participant Observation – A Text and Reader*, Reading, Massachusetts, Menio Park, California, London, Don Mills, Ontario: Addison-Wesley Publishing Company

- McIntyre, Lisa, 1980/ 2004, *Need to Know: Social Science Research Methods*, New York, McGraw-Hill
- Mead, Margaret, 1968, *Spol i temperament u tri primitivna društva*, Zagreb: Naprijed
- Miles, Matthew, B. and Huberman Michael, 1994, *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*, Thousand Oaks, CA: SAGE
- Milić, Vojin, 1978, *Sociološki metod*, Beograd: Nolit
- Murdock; George P., et al, 1961, *Outline of Cultural Materials*, New Haven: Hunam Reltions Area Files Press
- Nader, Laura, 1964, Perspectives gained from Field Work, in: Sol Tax (Ed.), *Horizons of Anthropology*, Chicago: Aldine Publishing Company
- Nauman, Lawrence W., 2006, *Social Research Methods – Qualitative and Quantitative Approaches*, 6th edition, Boston: Pearson
- Otterbein, Keith F., 1977, *Comparative cultural analysis – An introduction to Anthropology*, New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, Dallas, Montreal, Toronto, London, Sydney: Holt, Rinehart and Winston
- Poole, Scott M. and Joseph P. Folger, 2009, Modes of Observation and the Validation of Interaction Analysis Scheme, in: Klaus Krippendorff and Mary Angela Bock (Eds), *The Content Analysis Reader*, Los Angeles: Sage, pp. 367-375
- Sanjek, Roger, 2002 (1996), Ethnography, In: *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, ed. by Alan Barnard and Jonathan Spencer, London and New York: Routledge
- Stacey, Margaret, *Methods of Social Research*, 1969, Oxford, London, Edinburgh, New York, Toronto, Sydney, Paris, Braunschweig: Pergamon Press
- Vidich, Arthur J., 1965, Introduction, in: Paul Radin, *The Method and Theory of Ethnology, An Essay in Criticism*, With an Introduction by Arthur J. Vidich, New York, London: Basic Books, Inc.
- Vučinić-Nešković Vesna, 2013, *Metodologija terenskog istraživanja u antropologiji*, Beograd: Srpski genealoški centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta
- Western Electric Company Hawthorne Studies Collection*, 1924-1961, microfilms, Baker Library, Harvard Business School
- Yin, Robert K., 2003, *Case Study Research: Design and Methods*, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage

Primljeno: 8.12.2014.

Prihvaćeno: 27.2.2015.

Vladimir Ilić

SOME ISSUES CONCERNING PROCESSING AND ANALYSING DATA OBTAINED BY OBSERVATION

The paper discusses the problems of analysis and processing of data obtained by participatory and non-participatory observation. Problems of selecting a sequence of linear or sequential analysis in the planning process the collected materials are analysed. This shows the impact of nature of science from which these solutions came (psychology or sociology and anthropology) to their choice and preferred way of planning and processing and analysis of observational data in the social sciences. In the case of data in the qualitative form, the emphasis is on consideration of incentives arising from the development of case methods and semiotic analysis. Particular attention is paid to analytic induction. A special section of articles is devoted to the discussion of possibilities to apply statistics and quasi-statistics for the analysis of observational data. At the end of the text, attention is paid to the possibility of achieving a general theoretical knowledge while processing and analysis of data obtained through observation and from complementary sources.

Keywords: observation, data processing, analysis, analytic induction, sequential analysis, quasi-statistics.